БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 54 (18016)

2011 чылдың май 17, вторник

Садар өртээ 5 рубль.

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

УКСААЛЫГ ТЫВА МАЛДАР...

Уксаалыг малдарның делгелге-ярмарказындан репортаж

Май 13-те Чөөн-Хемчик кожууннуң төвү Чадаана ...орайдан ырак эвесте, уксаалыг малдар азырап ...рар «Белдир» көдээ ажыл-агыйының баазазынга ...спубликада уксаалыг малдарны өстүрүп турар ...жыл-агыйларның малдарының делгелге ярмар...азы болуп эрткен. Беш дугаар эртип турар дел...лге ярмарканың кол сорулгазы – уксаалыг мал...рның шынарын экижидип, маңаа «эң эки» деп ...елелди алган шээр малдарны июнь эгезинде Чита ...орайга эртер Сибирь болгаш Ыраккы чөөн чүкте ...саалыг малдарның Россия чергелиг делгелге-...марказынга кииригштирери-биле илередири ...лган. Ук делгелгениң ажылынга республикада ...саалыг малдар азырап турар 19 ажыл-агыйның ...ециалистери, удуртукчулары киржип, боттары...ың малдарын салган.

Арга-дуржулга солчулгазының үезинде.

...а Республиканың көдээ ...гый сайыды А.М. Саая, мал ...гыйының талазы-биле ооң ...чызы С.М. Оюн, яамының ...жыл-агыйы болгаш уксаа...га талазы-биле килдистиң ...листери, кожууннарның ...жыл-агый эргелелдериниң ...кчулары, специалистер ...ниң ажыл-чорудулгазының ...дери-биле таныжып, арга...газын солчуп, аразында ...тыйжы дугуржулгаларны ...-биле ол хүн чыылган.

...н-Хемчик кожууннуң «Бел...дээ ажыл-агый бүдүрүл... кооперативиниң баазазы. ...л-агыйының эгезин 2000 чыл...бек Надажапович Монгуш ... Амгы үеде ажыл-агый бут ...а быжыы-биле туруп кел...аажыдылга ажылын чору...ар республикада мурнакчы ...тлерлиг ажыл-агыйларның ...а. 2009 чылда Брянск хоо...ът заводундан чарыштарга ...тирер орус уксааның аът...адып эккелген. Ам олары ...ның салгалын берип эге...аза ол ышкаш чаглыг, чол...уруктуг тыва хойларны база ..., ооң санын көвүдедип, шы...кижидери-биле ажылдарны ...п турар. 2732 баш шээр ..., көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар 775 га шөлдүг. Мында «элита» класстың 635 баш малы бар. Бүдүрүкчү кошкарларының дириг деңзизи 78 кил, а хоюнуң 53 кил чедип турарын чедип алган. Шээр малдан ортумаа-биле 1,9 кг дүктү кыргып ап турар. Эрткен чылын мал чемин четчир кылдыр белеткээн болгаш, сигенниң артыкшылы сарааттaлы берген хевээр болду. Бо удаада республика чергелиг улуг делгелге-ярмарканың киржикчилерин чогуур деңнелге уткуп-хүлээп алгаш, хемчегни эки эрттирери-биле оларның кызып белеткенгени илдең. Делгелгеге кииригштирер шээр, улуг малдарга таарыштыр дөрбелчин, бичежек кажаажыгаштарны манзалардан кылгылаан, боттарының өөнде аалчыларны уткуп, изиг, сүттүг шайыбиле хүндүлээннер.

Делгелге-ярмарканың байырлыг ажыдыышкынынга ажыл-агыйларның бүгү киржикчилери чыскаалыпкан. Ооң тугун ажыдарын Чөөн-Хемчик кожууда «Белдир» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчы малчыны Доржу Дамба-Доржуевич Монгуш ыдык ырының үделгези-биле киискидип, көдүрген. Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый сайыды А.М. Саая эге сөстү алгаш, делгелгениң ажылынга киржип келген ажыл-агыйларга, специалистерге, көдээ ишчилерге республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдер дээш кииригштирип чорууp кызымак ажыл-ижинге өөрүп четтиргенин илереткеш, бо удаада мөөрейде киржип келген ажыл-агыйларга тиилелгеже бүзүрелдиг базымны күзээн.

«Белдир» уксаажыдылга ажыл-агыйының удуртукчузу Б.Н. Монгуш бир дугаар делгелге база Чөөн-Хемчик кожууннуң мал аарыгларынга удур станциязынга эрткен турганын сактып, ам база катап Чадаана хоорайда эртип турары дээрге уксаажыдылга ажыл-чорудулгазы кожуунда эки чоруп турарының херечизи дээрзин демдеглээн. Ынчангаш аалдап келген көдээ ишчилерге чедиишкиннерни күзээн.

Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый сайыдының оралакчызы С.М. Оюн республиканың мал ажыл-агыйында уксаажыдылганың амгы байдалынга хамаарыштыр дыңнадыгны кылган. Республиканың мал ажыл-агыйының уксаажыдылга талазы-биле ажыл-чорудулгазын углаан 29 ажыл-агый бар. Оларның 6-зы малдың ийи аңгы хевиринге уксаалыг малдарны өстүреринге тускайлаттынган ажыл-агыйлар болуп турар. Ол дээрге, чаглыг, чолдак кудуруктуг, хову черниң уксаалыг тыва хоюн өстүрүп турар «Кызылская» көдээ ажыл-агый корпорациязы» биле тыва уксаалыг чылгы малды өстүрүп турар «Сяньби-Мангут» аът заводу» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелдер «уксаалыг малды көвүдедип өстүрериниң заводу» статусту алган ажыл-агыйлар болуп турар. База ол ышкаш чаглыг, чолдак кудуруктуг, чаарттынган тыва хойларны өстүрүп турар «Мөген-Бүрен» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези биле «Белдир» көдээ ажыл-агыйын аңаа хамаарыштырып болур. А арткан 25 ажыл-агыйлар уксаалыг тыва хойларны азырап турар ажыл-агыйлар кылдыр санат... Мөңгүн-Тайга кожуунда «Сайзырал» көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативи «сарлык малды өстүрериниң талазы-биле уксаажыдылга ажыл-агыйы» статусту алганы-биле өске сарлык өстүрүп турар черлерден ылгалдыг.

Республиканың уксаажыдылга ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелеринде малдың беш аңгы хевирин — чаглыг, чолдак кудуруктуг тыва хойларны, совет дүктүг уксаалыг өшкүлерни, сарлыктарның азырал уксаазын, тус черниң тыва аъттарын болгаш моол уксааның бактриан тевелерин көвүдедип өстүрер сорулгалыг ажылдап турар. Уксаажыдылга мал ажыл-агыйының 15-и тус черниң тыва хойларын, Тес-Хем кожууда «Чодураа» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези биле Кызыл кожуунунда «Баян-Кол» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлге, Кызыл кожуунда «Сяньби-Мангут» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел тус черниң тыва аъттарын көвүдедип өстүрүп турар. «Баян-Кол» биле «Хайыракан» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгелер тевелерни, Мөңгүн-Тайганың «Малчын», «Мөген-Бүрен» КУБ-тар, «Сайзырал» КБК, Бай-Тайгада «Бай-Тал» КУБ, Барыын-Хемчикте «Арыг-Хем» КБК сарлык малдың уксаазын экижидери-биле ажылдарны чорудуп турар. База ол ышкаш Бай-Тайга кожууннуң «Ооруг» көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативи, Улуг-Хем кожууннуң «Эйлиг-Хем» КУБ совет дүктүг породаның өшкүлерин өстүрүп турары-биле уксаалыг ажыл-агыйлар санында кирген.

Уксаажыдылга ажылдыг бо бүгү ажыл-агыйларда 119742 баш мал бар. Оларның 75052 бажы төрүүр мал болза, 1736-зы бүдүрүкчү малдар. А бир эвес малдың хевирлеринден алгаш көөр болза, 13486 баш хой, өшкү, оларның 71992 бажы төрүүр, 1542-зи бүдүрүкчү кошкарлар. 2636 сарлыктың 1359-зу төрүүр мал, 101 бажы – буга. 3538 баш чылгы малдың, 1671 бажы бе, 82 баш тевениң 30-и төрүүр мал дээрзи бо чылдың эгезинде бүрүткеттинген.

Уксаалыг малдың баш санының өзүлдези 2009 чылдың эге медээзи-биле деңнээрге, 98,5 хуу өзүлделиг болган. А төрүүр малдың баш саны 105 хуу четкен.

Малдың уксаазының шынары болгаш бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле чоруткан комплекстиг демдээниң түңнелдери-биле алгаш көөрге, уксаалыг малдың 54 хуузу «элита» клазынга, 36 хуузу бирги класска, 10 хуузу ийиги класска хамааржыры илереттинген.

Малдың продуктулуг чоруун көвүдедип, ооң шынарын бедидери күрүнениң база сонуургалында. Ынчангаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың чазактары күрүне деңнелинге шиитпирлерни хүлээп ап, ооң боттанылгазынче улуг кичээнгейни угландырган. 2011 чылда малдың уксаажыдылга ажылынга деткимче кылдыр федералдыг бюджеттен 48 млн. 297 муң рубльди, а республика бюджединден 6857 муң рубльди тускайлаан. Оон 33602 муң рубльди хой ажыл-агыйынче, 2463,3 муң рубльди өшкү ажыл-агыйынче, 6504 муң рубльди чылгы ажыл-агыйынче, 230,1 муң рубльди тевелер, 2561,7 муң рубльди сарлыктар азырап турар ажыл-агыйларга деткимче кылдыр бээри көрдүнген. Бо хүннүң медээзи-биле, 39481 муң рубльди уксаажыдылга ажыл-агыйларының агар санннарынче шилчиткен. Тыва Республиканың Чазаа республика бюджединден 2404 муң рубльди бо хүнге чедир шилчидип, планнаттынган түңнүң 82 хуузун ажыл-агыйларга бергени республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг салдарны чедирип турарын демдеглээн.

Делгелгеге киржип келген ажыл-агыйларның кииригштирип эккелген малдарының көрүлдези эгелээн. Мында уксаалыг малдың кол көргүзүглери – хемчээли, деңзизи, дүгүнүң узуну, продуктулуу дээш, кичээнгейге алыр чүүлдерле хөй.

Ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистери тайылбырларны берип, шаңнал-макталдарын, аттестациязының, сертификаттарының шынзылга бижиктерин, тиилекчиниң кожааларын азып, тускай стендилерни кылганы дыка таарымчалыг болган.

«Кызылская» көдээ ажыл-агый корпорациязы» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелдиң удуртукчузу Борис Монгуш, тыва хойнуң бо хүнге чедир аңгы уксаазы бүрүткеттинмээнин хомудап, ынчалза-даа 2010 чылдың июль айда тыва хойларның ийи аңгы хевири Россия Федерациязының күрүне комитединиң тускай бүрүткелин эрткенин тайылбырлады. Ол дээрге, бирээде — хову хевири — тываның хову, шынаа, дески одар-белчиирлеринге өстүрген мал болур.

(Уланчызы 2-ги арында).

УКСААЛЫГ ТЫВА МАЛДАР...

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

2000 чылдан эгелеп Моолдуң баят уксаалыг кошкарлары-биле тус черниң хойларын хайнакташтыргаш, тыва хойнуң дириг деңзизин улгаттырып, эът продукциязын көвүдедир дээштиң кылган эртем-бүдүрүлге ажылы дээрзин сонуургаткан. База ол ышкаш, ийиги хевир — даглыг черниң хою, кадыр-берт, тайга-таскылдыг одар-белчиирлерлиг черлерге өстүрген мал. Бо ажылдың эгелекчизи Тыва Республиканың Чазааның мал уксаазын экижидер комиссияның даргазы, Тес-Хем кожууннуң чагырыкчызы В. С. Орус-оол, тыва хойларның хевирлериниң авторунуң бирээзи, көдээ ажыл-агыйында уксаажыдылга талазы-биле федералдыг уксаажыдылга заводун чаа тургускан Б.Б. Монгуш олар Тес-Хемниң «Деспен» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң база Мөңгүн-Тайганың «Малчын» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң баазазынга улуг ажылды кылып, «Кызылская» көдээ ажыл-агый корпорациязын тургускан. Ынчангаш ажыл-агыйның делгелгеде киириштирген малдары ылгалдыг болганын демдеглээр апаар.

Эң-не, эң-не деп шилиттинген малдарның делгелгезинде киржип келген болгаш, малдың ээлери малын «хевир киир» дырап, аштап, белеткээни илдең. А чамдыктарының мыйыстарын өңнүг бантиктер-биле «каастагылааны», байырлал шинчизин киирип турду. Ынчалзадаа шыңгыы эксперт комиссиязының кежигүннери чүгле тускай шкала-биле демдеглеп ап, хыналданы чоруткан.

Делгелге-ярмарканың түңнели-биле уксаалыг малдарның 2011 чылдың чемпиону аттарны дараазында малдар алган.

Чаглыг, чолдак кудуруктуг даглыг черниң тыва хойларының ортузунга: Мөңгүн-Тайга кожууннуң «Мөген-Бүрен» КУБ-туң кошкары, Өвүр кожууннуң «Торгалыг» КУБ-туң хою, Чөөн-Хемчик кожууннуң «Даг-Ужу» КБК-ның догду хураганы; хову черниң тыва уксаалыг хойларының ортузунга «Кызылская» көдээ ажыл-агый корпорациязының кошкары, Сүт-Хөл кожууннуң «Амык» КБК-ның хою, «Кызылская» көдээ ажыл-агый корпорациязының догду хураганы чемпионнуң кожааларынга төлептиг болган.

Совет дүктүг уксаалыг өшкүлерниң ортузунга «Барыын-Хемчик кожууннуң «Биче-Тей» КБК-ның хуназы, Бай-Тайганың «Ооруг» КБК-ның өшкүзү чемпионнаан.

Тыва уксааның чылгы малындан

Араб уксаалыг чарыш аъды.

Сарлык бугазы, инээ, бызаазы.

«Тес-Хемниң «Чодураа» КУБ-туң аскыры, Тес-Хемниң «Ирбис» КБК-ның бези, а сарлыктардан Мөңгүн-Тайганың «Мөген-Бүрен» КУБ-туң бугазы, «Сайзырал» КБК-ның сарлыы чемпион болган.

«Белдир» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң уксаалыг чылгылары — араб уксаалыг чарыш аъды «Платан», дүрген чарыштың маңгыр аъды «Диксон» база «Ооруг» КБК-ның чарыштырар уксаалыг ады тускай шаңналдарга төлептиг болган. Чемпион болган малдар Чита хоорайга эртер делгелге ярмаркага тыва уксааның малдарын төлээлээр.

Айлаң МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Көдээниң хө

ШАЛЫПЧЫ СУМУ

Ак-Чыраа суур — Өвүр кожуунда эң-не ы
черде чурттакчылыг чер. Суурнуң чурттакч
амыдыралы колдуунда мал-биле холбашкан. Ам
суму чагыргазының даргазының социал полит
биле оралакчызы Шончалай Начын-ооловна Ба
кыска дыңнадыын сонуургаттывыс.

— Республиканың чурттакчы чону сумуну колдуунда-ла Ак-Чыраа деп билир боор. Ынчангаш маңаа Ак-Чыраа деп сөстү ажыглаарын сагындырып каайн. Чурттакчы чонунуң саны-биле алгаш көөр болза, хөй-даа эвес 529 кижи. «Чалааты» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгении-биле катай 109 өреге кылдыр санаттынар. Социал объектилер болур школа, уруглар сады, Культура бажыңы, библиотека дээн ышкаш албан черлери доктаамал ажылдап, ында бюджет адырынга хамааржыр ажылдакчыларны хаара туткан. Өөреникчилер өөренип, уруглар садының ийи бөлүүнде чаштар олче хүннүң-не барып, хайгааралда алдынган. Сумуда Адалар чөвүлелиниң (даргазы Бежендей Донгак) ажылы черле демдеглексенчиг. Олар школа-биле сырый харылзааны туткан, сумунуң бүгү-ле ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Час дүшкени-биле чергелештир часкы тарылгага хамааржыр белеткел ажылдарын адаларның киржилгези-биле чоруттувус. Олар огород суггарарынга ажыглаар суггарылга хоорзаларын шөйүп, дуңзаалап кылган. Ам арай доскаар талазы-биле айтырыгга бергедежип тур бис.

Суурнуң часкы арыглаашкыны, чаагайжыдылгазы адакталып турар. Чарлаттынган шалыпчы айның субботниктеринге чурттакчы чон идепкейлии-биле киржип, онаашкан девискээрлерин аштап-арыглаан. «Корум-чуруму эки суму» дээш кожуун иштинге ийи чыл улаштыр тергиидээш, шилчип чоруур кубокту чаалап алган. Ол талазы-биле улусчу дружинаның идепкейлиг ажылын демдеглеп каары чугула. Кежээниң-не дежурныйлаашкын үнүүшкүннерин организастап, байдалды хайгаарап турарының түңнели бо. База ол ышкаш сумуну «Кадык амыдыралдың

девискээри» деп ча
лада аныяк башкы В
дыштанып хүннерде ч
шупту чаңгыс черге
чанынга чыглып ке
шимчээшкиннерни кы
чаңчыктырган. Ам о
даа турбас, боттары-л
солун хемчеглерни
сүмелей бээрлер. А
суббота, улуг-хүнүнде
темазынга, наркома
лаашкынга удур хемче
низастап, культура-м
гаш спортчу оюн-то
ортузунга эрттирип т

Апрель 1-ниң ба
алгаш көөрге, 624 ба
баш хөй, 6362 баш ө
чылгы мал бар. Малд
кыны чидириг чок,
Төрүүр малдан 100
төлүн алганы чедиишк
суурнуң чурттакчы ч
тутпайн турар өреге ч
мал чок турда, өстүрү
алыр кылдыр 8 хурага
үлеп берген. Ынчап
чыраажылар шупту ма
хаара туттунган эрес-
лерниң санынче бү
кирген.

Харыысалгалыг
Ш.Базыр-оолдуң чуг
нааш, иштимде өөрү
Төптен ындыг ырак-
үениң аайы-биле хөг
чоруп турар. Эрткен ч
дооскан доозукчула
өөредилге черлеринч
өөредилгезин уламчы
кол чүве — чурум т
чүве аайлажы бээр
мен. Бичежек сумуда
чурумчутканы ооң уд
ның ажылды шын уг
турарында-дыр. Ынч
чыраажылардан үлеге
чүл?

Айлаң

Кызыл — Ак-Чыраа

Чазак Даргазының шаңналы

КИКБОКСКА РЕСПУБЛИКА ЧЕМПИОННАРЫ ИЛЕРЭЭН

Эрткен неделяда Кызылда «Сүбедей» спорткомплекске кикбоксингиниң К-1 кезээнге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналы дээш улуг улус аразынга 2011 чылдың республика чемпионады болуп эрткен. Аңаа Кызыл, Чадаана хоорайлардан болгаш кожууннардан 50 ажыг спортчу күжүн шенеп киришкен. Оларның аразында Россияда хамаанчок, делегейде безин ады-сураа алгый берген кикбоксерлар бар. Ол дээрге, делегей чемпионнары Радион Хертек, Чингиз Хуурак, Солаңгы Саая дээш, өскелер-даа-дыр.

Бистиң кикбоксерларывыс делегейде кончуг шыырак кылдыр санадыр болганда, оларның аразынга эртер ээлчеглиг республика чемпионады безин чидиг демиселге эртери билдингир турган. Ол херек кырында ындыг болган-даа. Шынап-ла, каш хүн иштинде уламчылаан маргылдааның шаңналдыг черлериниң эдилекчилери болгаш тиилекчилери чүгле улуг-хүнде, май 15-те, билдинип келген.

Эң чиик деңзи деп санадыр 51 килдиң кикбоксерларының аразынга Улуг-Хем кожуундан Чаяан Балган чемпион атты чаалап алган. Ол Чадаана хоорайдан аттажы болур Чаяан Монгушту түңнел ужуражылгада тиилээн. Үшкү черни Мөңгүн-Тайгадан Аңгыр Өпен биле Чеди-Хөлден Геннадий Саая олар үлешкеннер.

54 кг-ге республиканың бичии болгаш элээди уругларның спорт школазының кижизиттирикчизи Белек Куулар чемпионнаан, Чаа-Хөл кожуундан Буян Лопсан ийиги черни, а Мөңгүн-Тайгадан Аянчы Байыр-оол биле Ак-Довурак хоорайдан Альтаир Танзыбаев үшкү черни үлешкен.

Оон аар 57 килге база-ла республиканың бичии болгаш элээди уругларның спорт школазының кижизиттирикчизи Эртине Монгуш чемпионнаан, спортчу дээди мергежил школазындан Эдуард Салчак ийиги черни ээлээн. Бо килге Таңдының спортчулары Ай-Херел Монгуш биле Артур Хүрең үшкү черге төлептиг болганнар.

60 килдиң кикбоксерларының аразынга Чаян Хактыг-оол чемпионнаан, Чадаана хоорайдан Ай-Херел Грачев ийиги черни алган. Үшкү шаңналдыг черлерни Эртине Куулар биле Сергей Оюн (кайызыдаа Кызыл хоорайдан) ээлээннер.

Дараазында 63,5 килге Чингиз Хуурак (Кызыл, суд приставтары) бирги черни ээлээн, а Мөңгүн-Тайгадан Аян Иргит ийиги черге төлептиг болган. Үшкү черни Хензиг-оол Карашпаев биле Найыр Монгуш үлешкен.

67 килге база-ла суд приставтарының төлээзи Солаңгы Саая чемпион болган, дараазында шаңналдыг черлерни Арат Ховалыг, Аяс Ооржак (Чеди-Хөл) болгаш Александр Ондар олар ээлээннер.

Дараазында килдерге Айдың Монгуш (71 кг), Саян Саян-оол (75 кг) (спортчу дээди мергежил школазы), Денис Коржавин (Кызыл хоорай) болгаш Радион Хертек (ОМОН отряды, Кызыл хоорай) олар чемпионнаарнар.

Чемпионнаан болгаш шаңналдыг черлерни алган спортчуларга медальдарны, дипломнарны болгаш акша шаңналдарын тывыскан. Чижээ, бо чылгы чемпионнарга 250 долларга дең акшаны тывыскан.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол маргылдаага хүндүлүг аалчы болуп, май 14-те кээп чораан. Ол маргылдааның киржикчилеринге байыр чедиргеш, тыва кикбоксерларның спортчу чедиишкиннерин республиканың

чону кончуг бедик үнел
чугаалааш, бо оюнна
тиилелгелерни күзээн.

Шынап-ла, Тываны
серлары сөөлгү ийи чы
зонага, Россияга, Евр
гаш делегей маргылда
47 медальды эккелген.
аразында делегейниң 8
бар. Ол дээрге тыва тре
оларның аразында Се
гуштуң болгаш Мерген
дээш, өскелерниң-даа
улуг.

Бо маргылдааның ч
ры удавас эртер Сиб
пионадынга киржир эрге
алган. Аңаа шылгараан с
Россия чемпионадынга
киржир. Тыва кикбокс
чылын база республика
сыкпайн, улуг маргыл
чедиишкинниг киржир
артаалы.

Бист

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Өөредилге керээзин езугаар Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанынга кадрлар белеткелиниң дугайында

2011 чылдың апрель 28 №274 Кызыл хоорай

2004 чылдың июль 27-де "Россия Феде- ...зының күрүнениң хамааты албанының ...гайында" Федералдыг хоойлуга болгаш ...06 чылдың апрель 21-де "Тыва Респуб- ...каның күрүнениң хамааты албанының ...ырыгларының дугайында" Тыва Респуб- ...каның №1739-УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр ...ва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органы биле Россия Федерациязының хамаатызының аразында Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанын ооң соонда эртер хүлээлгелиг кылдыр өөредилге керээзин чарарының мында кошкан чурумун бадылаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың апрель 28-те №274 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органы биле Россия Федерациязының хамаатызының аразында Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанын ооң соонда эртер хүлээлгелиг кылдыр өөредилге керээзин чарарының чуруму

1. Тыва Республиканың күрүнениң хамаа...ы албанын ооң соонда эртер хүлээлгелиг ...лдыр өөредилге керээзин (моон соңгаар-...өредилге керээзи дээр) Тыва Республи...ның күрүне эрге-чагырга органы (моон ...ңгаар-күрүне органы дээр) биле конкурс...а үндезилеп шилиттинген, күрүнениң дээди ...рофессионал азы ортумак профессионал, ...рүне аккредитациязы бар өөредилге албан ...ринде (моон соңгаар--өөредилге албан ...ри дээр) өөренип турар Россия Феде...циязының хамаатызы-биле чарар.

2. 18 хар четкен, Россия Федерациязының ...рүне дылдарын билир болгаш өөредилге ...бан черлеринде өөредилгениң чаңгыс ...ырында дээди профессионал азы ортумак ...офессионал эртемни бир дугаар чедип ап ...ар Россия Федерациязының хамаатызы ...редилге керээзин чарарының конкуру...га (моон соңгаар-конкурс дээр) киржир ...елиг.

3. "Баклавр" мергежилди (чаданы) азы ...ециалист" мергежилди (чаданы) чедип ...ры-биле дээди профессионал өөредил...иң кол өөредилге программазын шиң...дип ап турар Россия Федерациязының ха...тызы-биле (моон соңгаар-хамааты дээр) ...едилге керээзин өөренип эгелээнинден ...чылдан эрте эвесте болгаш өөредилге ...ан черинге өөредилгезин доозарынга ...ир бир чылдан орайтпайн чарар.

..."Магистр" мергежилди (чаданы) чедип ...ры-биле дээди профессионал өөредил...иң кол өөредилге программазын шиңгээ...ал турар азы ортумак (долу) ниити азы ...профессионал өөредилгениң өөредилге ...граммазы-биле өөренип турар хамааты...е керээни өөренип эгелээниниң соонда ...ы айдан эрте эвесте болгаш өөредилге ...ан черинге өөредилгезин доозарынга ...ир бир чылдан орайтатпайн чарар.

...Кол ниити өөредилгениң баазазында ор...ак профессионал өөредилгениң өөре...ге программазы-биле билиг чедип ап ...ар хамааты-биле керээни өөренип эге...нинден бээр бүдүн чартык чылдан орай...пайн база өөредилге албан черинге ...едилгезин доозарынга чедир бир чыл...орайтатпайн чарар.

4. Өөредилге керээзин хамаатылар-биле ...Чурумнуң 10 пунктузунда айыттынган хуу...зында, сөөлүнде Тыва Республиканың ...үнениң хамааты албанынга (моон соң...р-хамааты албан дээр) хамааты албанның ...ан-дужаалының улуг болгаш биче бөлүк...инге хамааржыр "специалистер" болгаш ...ндырылга специалистери" албан-дужаал...га эртер хүлээлгелиг кылдыр чарар.

5. Конкурсту күрүне органы чарлаар бол... 2004 чылдың июль 27-де "Россия Феде...иязынга күрүнениң хамааты албанының ...айында" №79-ФХ Федералдыг хоойлуга ...штүр күрүне органынга тургустунган ...курс комиссиязы (моон соңгаар-конкурс ...иссиязы дээр) эрттирер.

6. Конкурс эрттирериниң дугайында чар...ды күрүне органы конкурс эрттиреринге ...ир бир айдан орайтатпайн чаңгыс азы ...н каш парлалга үндүрүлгелеринге пар...ыр, а ол ышкаш күрүне органының Ин...нет четкизинде албан-езузунуң сайты...га киирер.

...Чарлалга өөредилгени дооскан соонда ...аатыларның ээлээр ужурлуг хамааты ...анның албан-дужаалдарының категория...ын болгаш бөлүктерин; ол албан-ду...лдарга квалификациялыг негелделерни ...бан-дужаалды күүседиринге эргежок ...ула профессионал билиниин профес-...сионал дуржулгазының болгаш аргаларының деңнелинге негелделерни); бо Чурумнуң 7 пунктузунга дүүштүр конкурсче киирер документилерниң даңзызын; оларны хүлээп алыр черни болгаш үени; айыттынган документилерни хүлээп алырының хуусаазын; конкурсту эрттирер хүнну, черни болгаш чурумун, а ол ышкаш өске-да информастыг материалдарны айтыр.

7. Конкурска киржирин күзээн хамааты күрүне органынче дараазында чүүлдерни киирер:

а) хуу билдириишкинин;

б) Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанынче кирип турар хамаатының күрүне органынче киирери-биле Россия Федерациязының Чазааның бадылааны майык езугаар долдурган болгаш ат салган анкетаны, фото-чуруктарны кожар;

в) паспортунуң хоолгазын (паспорттуң бодун конкурска келгеш көргүзер);

г) күш-ажыл дептериниң хоолгазын азы хамаатының күш-ажыл (албан-хүлээлге) ажыл-чорудулгазын бадыткап турар өске-даа документилерни (күш-ажыл, албан-хүлээлге) ажыл-чорудулгазын мурнунда кылбайн чораан таварылгалардан аңгыда);

д) хамааты албанга кирерин болгаш ону эртеринге шаптык болур аарыгның хамаатыда чогунуң дугайында медицина албан чериниң түңнели;

е) Тыва Республиканың республика бюджединиң күсели-биле хамааты өөредилге албан черинге өөредилгениң кирип өөренир хевиринге дээди профессионал азы ортумак профессионал билигни бир дугаар алганын, а ол ышкаш ыяап өөренир программаны ооң шиңгээдип алганының дугайында (белеткелдиң (мергежилдиң) угланыышкынын айытпышаан), өөредилге планынга дүүштүр хамаатының чогуур үезинде эрттирер аттестацияларны эртекениниң дугайында, өөредилге албан чериниң иштики чурумунуң уставында болгаш чурумнарында көрдүнген хүлээлгелерни ооң күүсеткениниң дугайында медээлер кирип турар өөредилге албан чериниң шынзылгазын.

8. Бо Чурумнуң 7 пунктузунда айыттынганын езугаар киирген документилерни барымдаалап, а ол ышкаш конкурс негелделериниң түңнелин езугаар кордакчыларны конкурс комиссиязы үнелээр. Конкурс негелдезинге күрүне органының шиитпирин езугаар тус-тус беседалажыышкынны, анкета долдурарын, тест эртерин, реферат белеткээрин, практика, стажировка эртерин болгаш федералдыг хоойлуларга болгаш нормативтиг өске-даа актыларга чөрүшпес өске-даа негелделерни киирип болур. Конкурс чорудулгазын эрттирериниң методиказын болгаш кордакчыларны үнээлериниң критерийлерин күрүне органы тодарадыр.

9. Конкурс комиссиязы хуралын эрттирер болгаш хамааты албанының хостуг албан-дужаалын ээлээринге конкурс эрттирериниң талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазында болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларында доктаадып тургускан чурум езугаар өөредилге керээзин чарарының дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

Өөредилге керээзин чарарының мурнунда күрүне органының шиитпирин езугаар бо Чурумнуң 7 пунктузунга дүүштүр хамаатының киирген документилеринде кирген хуу медээлерниң болгаш өске-даа чүүлдерниң шынныынга болгаш долузунга хыналданы чорудар.

Конкурс эрткен соонда, бир айның дургузунда ооң түңнелдериниң дугайында конкурска киришкен хамаатыларга бижимел хевирге дыңнадыр.

10. Күрүне органы биле конкурс тиилекчизиниң аразында өөредилге керээзин конкурс түңнелдериниң талазы-биле шиитпир хүлээп алган хүнден 45 хонуктан орайтатпайн чарар.

Дээди азы ортумак профессионал билииниң дугайында күрүне майыын езугаар тывыскан документини алган соонда күрүне органынга хамааты албанын өөредилге керээзинде айыттынган хуусааның дургузунда эрттирер дугайында хамаатының хүлээлгезин киирген турар ужурлуг.

Айыттынган хуусаа 2004 чылдың июль 27-де "Россия Федерациязының күрүне албанының дугайында" №79-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр бир чылдан беш чыл чедир, күрүне органы хамаатыга немелде төлевирни тыпсыры көрдүнген, ону төлеп турган болза, ол хуусаадан эвээш эвес болур.

Тыва Республиканың республика бюджединде эргежок чугула акша-хөреңги бар таварылгада немелде төлевирни күрүне органы хамаатыга төлеп болур.

11. Өөредилге керээзинде хүлээлгелерни күүседип турарынга контрольду күрүне органының күрүне албанының болгаш кадрларның айтырыгларының талазы-биле салбыры боттандырар.

12. Конкурска киржири-биле холбашкан чарыгдалдарны (конкурс эртер черге чедир чорууру болгаш дедир кээри, чурттаар чер хөлезини, аъш-чеми, харылзаа ачы-дузазын ажыглааны болгаш өске-даа чүүлдерни) хамааты бодунуң акша-хөреңгизи-биле боттандырар.

13. Өөредилге керээзин чарарының конкурузунга киришкен хамаатылар конкурс комиссиязының шиитпиринге хамаарыштыр хомудалды Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр киирер эргелиг.

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

2011 чылдың февраль 11 № 87 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың январь 25-те "Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында" № 40 доктаал-биле бадылаан Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының дугайында Дүрүмнүң 3.4 пунктузунуң дөрткү абзазынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының коллегиязының коштунган составын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын күжүн чидирген деп санаар:

2007 чылдың июнь 1-де "Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында" № 639;

2009 чылдың апрель 3-те "Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында" № 137.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың февраль 11-де № 87 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының коллегиязының СОСТАВЫ

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды, даргазы;

Н.В.Беспалова — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыдының бирги оралакчызы, даргазының оралакчызы;

С.К.Долгар — Тыва Республика талазы-биле Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы (чөпшээрешкени-биле);

О.С.Достай — Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының саң-хөө департаментизиниң начальниги;

Л.И.Зудилова — № 1 республика эмнелгезиниң урология салбырының эргелекчизи;

О.Д.Куулар — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыдының оралакчызы;

А.Д.Маркова — Тыва Республиканың медицина ажылдакчыларының профэвилелдер даргазы (чөпшээрешкени-биле);

М.Д.Оюн — "Таңдының ТКЭ-зи" МУЗ-туң улуг эмчизи (чөпшээрешкени-биле);

В.Т.Ховалыг — № 1 республика эмнелгезиниң улуг эмчизи.

"Тыва Республикада 2011-2013 чылдарда электроннуг чазакты тургузары болгаш информация ниитилелин сайзырадыры" республиканың тускай сорулгалыг программазынче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 15 № 89 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың ноябрь 16-да № 504 доктаалы-биле бадылаан "Тыва Республикада 2011-2013 чылдарда электроннуг чазакты тургузары болгаш информация ниитилелин сайзырадыры" республиканың тускай сорулгалыг программазынче дараазында өскерилгелерни киирер:

1) Программада:

III эгениң "Хемчеглер программазының системазы" деп 1 пунктузун дараазында утказыг абзац-биле немээр:

"ЦОД-туң дериг-херекселин чогуур микроклимат-биле, бүзүрелдиг электрохандырылга-биле, камгалал болгаш өртке удур сигнализация-биле хандырар болгаш, төптүң албан черинче чөпшээрел чок кирер чоруктан камгалалды күштелдирер.

Ол дээш:

- кондиционерлерни;

- Тыва Республиканың Чазааның инженер системаларының болгаш бүгү информация комплекизиниң ниити күштүг стабилизаторну;

- камгалал болгаш өртке удур сигнализацияны;

- электроннуг шооча болгаш дүлгүүрлерлиг кирер контроль системазын садып алыры болгаш тургузары көрдүнүп турар.";

2) Программаның № 1 капсырылгазында:

"Регионалдыг телекоммуникациялыг инфраструктураны тургузары" деп 1 эгени дараазында утказыг 1.3 туруш-биле немээр:

"1.3. Төптүң албан чериниң дериг-херекселин чогуур микроклимат-биле, бүзүрелдиг электрохандырылга-биле, камгалал болгаш өртке удур сигнализация-биле хандырар болгаш, төптүң албан черинче чөпшээрел чок кирер чоруктан камгалалды күштелдирер	750	750	"Тыва Республиканың информациялыг технологиялар төвү" Тыва Республиканың күрүне албан чери	Төптүң көргүзүглерин ажылдап кылыр дериг-херекселдериниң соксаал чок ажылдаары";

4 эгениң "Информациялыг айыыл чок чорукту хандырары" деп 4.1 турушта "5 000" деп саннарны "4 250" деп саннар-биле солуур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

(Уланчызы 6-гы арында).

"ШЫННЫҢ"

ХАЙЫРАЛЫГ, ХАЙЫРААН ЭЖИМНИ.

Мээң өөм ээзин Маадыр Иргитович Чыргал дээр. Ол 1931 чылдың апрель 7-де Хемчик бажында Доора-Кара-Суг деп кыштагга малчын арат Иргит Самбыраевич Чыргалдың өг-бүлезинге ийи дугаар оол боол төрүттүнген. Ынчан кожа аалдарга 4 оол төрүттүнген турган, оларның шуптузун бир улуг өгбе Маадыр деп адаан. Ол дөрт Маадырларның бирээзи мээң өөм ээзи Чыргал Маадыр – башкы, Ширнең Маадыр – албан-хаакчы, Узун Маадыр шагдаалап чораан, сөөлгү чылдарында "Бай-Тал" совхозтуң мурнакчы малчыны, Чолдак Маадыр бистиң күдээвис болган, алдарлыг механизатор.

Мээң өөм ээзи Маадырның авазы чок апарган соонда, ачазының кады төрээни ачазы — Кара Самбыраевичиниң оглу Делег-оол Иргит, чаавазы Хүргүл Сыргытовнаның (ам-даа бар) өөнге колдуунда өзүп келген. Бичиизинден тура мал-маган-биле халбактанчып өскен.

Школа назыны чеде бергеш, Бай-Талдың эге чада школазынга (амгы Бай-Талдың адаанга турган) 4 классты доозкаш, 5-7 класстарны Кызыл-Мажалыкка, 8-10 класстарны Кызылдың № 2 школага 1950 чылда дооскан. Аныяк Тыва Республикага башкылар эң чугула турганындан бөлүк доозукчуларны Абаканның башкы институдунче өөренирин сүмелээш чоруткан. Ол эштери-биле Абаканга концерт үндүрер дээш, Кызылдың хөгжүмшии театрындан тыва хептер, тоннар чагыдып алган үезинде төөгүге арттырары-биле тырттырып алганнар **(чурукта).**

1952 чылда Абаканның башкы институдун дооскан аныяк специалисти Эрги-Барлык 7 чыл школазынче тыва дыл, төрээн чогаал башкыладып чоруткан. Чурууру эки болгаш, ук школага чурулганы база башкылап турган. 1957 чылда Эрги-Барлык школазының директорунга томуйлаткан. Эрги-Барлыкка ажылдап турган үезинде школага чаа корпусту, спорт залын, теплицаны, 2 аал чурттаар 3 бажыңны, мастерскаяны (күш-ажыл кичээлдери эрттирер) туттурган.

Эрткен чүс чылдың 60 чылдарында Эрги-Барлык школазының өөредилге-бүдүрүлге бригадазы республикага "Большевик" (сөөлүнде "Хемчик" апарган) совхозувус эки көргүзүглери-биле диңмиреп турган. Эрги-Барлык школазының өөреникчилери, ада-иелер, чону Иргитовичини аажок хүндүлээр турган. Иргитович Эрги-Барлыкты эргим чуртум дээр кижи: баштайгы күш-ажылчы базымывыс эгелээн чери, өг-бүле туткаш, 5 ажы-төлүмнүң 3 улуунуң төрүттүнген чурту, Коммунистиг партияның хүлээлеңинге киргеним, амыдырал, ажыл-ишке өөреткен черим дээшле баар кижи.

Ынчаар эки ажылдап-чурттап турувуста, 1967 чылдың февраль эгезинде Чырыдыышкын яамызындан ийи төлээ келгеш, Бай-Тайга кожууннуң өөредилге килдизин эргелекчилээрин сүмелеп, дужаалын безин эккелгеннер. Ам канчаар, партия кежигүнү кижи, чоруур, көжер апарган бис. Школавыс коллективи, хөй-ле өг-бүлелер шайладып, үдээннер. Көжүп чоруп турувуста, үдеп келген өөреникчилеривис ыглажып, байырлажып чыдып калганнар.

Бай-Тайга кожууннуң өөредилге килдизин 6 чыл билдилиг эргелекчиледи. Школалар, уруглар садтарының тудугларын туттурду. Школачылар, башкылар аразынга турслеттар, туризм болгаш спорт аажок сайзырап эгелээн, өөредилге-бүдүрүлге бригадалары школа бүрүзүнге улуг сайзыралды алган турган. Ол үелерде Өөредилге яамызы өөредилге килдистериниң эргелекчилерин (2 катап 1967, 1971 чылдарда) Москваның башкылар билии бедидер төп институдунче өөредип чорудуп турган. Иргитович база өөренген кижи.

1973 чылда Аянгаты школазынга директор херек апарганда, Барыын-Хемчик кожууннуң өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган С.К.Кужугет Маадыр Иргитовичиниң Эрги-Барлыкка кандыг ажылдап, директорлап турганын билир болгаш, Аянгаты школазын директорлаарын сүмелеп, чалап туруп берген (телефон-биле). "Тыва улустуң ырлар, кожумактарында кирген, Тываның бир кончуг чараш булуңунга чоп ажылдап-чурттавас боор, кадайның база төрээн чурту-дур, кат-иелерим, катааттарымны билбес эвес мен" — деп чоруткан.

Аянгаты школазынга 1973-81 чылдарда директорлап турда, 1981 чылдың март 31-де часкы дыштаныгланың сөөлгү хүнүнде адаиезиниң хайгааралынга турган, улуглары-ла 6 класс Хомушку Слава, 7 класс Монгуш Орлан, арткаңнары эге классчы дуңмаларын эдертип алгаш, Чыргакы ажып, бир улуг кадарчыларны чолдак бооларыбиле коргудуп, кыжанып тургаш, 80 ажыг шээр, бода малдарын дээрбедеп үптеп алгаш, Биче Аянгатыга чажырып алган турда, Чыргакының суму даргазы баштаан, истээн улус истеп тып алганнар. Черле Чыргакы улузу мал-маганын оорлатканда, кончуг демниг истеп дилээр улус деп чүвени сөөлүнде база билген мен.

Өөреникчилериниң ол үүлгедии дээш Маадыр Иргитовичини кожуунувус партия комитединиң бюрозунга шыңгыы доңгулданы бергеш, директор хүлээлгезинден хостаан.

Бюро соонда, Маадыр Иргитович дораан кожууннуң күүсекчи комитединиң даргазы Ш.Д.Ооржакка кирер мен дээрге, кады кирдивис. "Мен Аянгатыга директорлаайн дээш дилеп, колданып келбээн болгай мен, ам ажылымдан хостап каанда, чер-чуртумче чоруйн, ында өскүс-чавыс дуңмаларым азыражыйн" — деп, Маадыр Иргитович чугаалаан. Күүском даргазы Ш.Д.Ооржак: "Ынча дивеңер, Иргитович, силер Аянгатының бир улуг улузу чоруй баар болзуңарза, Аянгаты ээнзиреп каар ышкаш-тыр, Деспилдей Будуповна база күүском даргазында чоокта ажылдап эгелээн ышкажык, ам бо айда "Байкал" курортунче дыштаныр болгай силер, эки дыштанып алгаш келиңер, оон силерге ажылды тып бээр бис" -- диди. Артып калдывыс. "Байкал" курорттан кээривиске, Маадыр Иргитовичини Аяңгатының кежээки школазынга директорладып кагды.

1986 чылдың сентябрь эгезинден кожууннуң күүсекчи комитединиң дужаалы-биле Аянгаты көдээ Совединиң даргазынга томуйлатты. Аянгатыга ажылдап турган үезинде хөй-ле ажыктыг ажылдарны эгелеп, чорудуп турду. Чоннуң дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче, бажың бүрүзү ногаа, картофель, чечектерни, каттыг үнүштерни тарып өстүрерин, бажың бүрүзү сад-бажың болурун, суур чаагайжыдылгазы, ногаанчыдылгазынче улуг кичээнгейни салып, суурнуң 11 агитквартираларынга, кол Комсомольская кудумчузун ногаанчыдарын хуваагаан турган, албан черлери, организациялар, көдээ Совет, почта, садыг, клуб, школа, медпункт боттарының девискээрин боттары ногаанчыдып, чаагайжыдар.

Малчыннарже улуг кичээнгейни салып, ол-ла 11 агитквартелдарны 22 коданнарга 2-2 кылдыр, шупту 25 кодан турган, үжүн школа, көдээ Совет комсомолчуларга быжыглаан. Малчыннарынга барып, кажаа-хораазын чылыглап, часкаар коптарып, кургаг өдек бөлүп, хойлар аза-октай бергенде аштаар, хөртүктүгде даваннары тастай бергенде, пөс уктар даараар, агитатор ажылы дээш, черле чүнү кылбас дээр. Ам 25 хамаанчок, чаңгыс-даа кодан артпаанынга кым хараадавас боор. Хамык штакеттер ыяштарыдаа чок. Ол чүү деп чүвел? Харыылагы дег улус тургулаан-даа, амдаа бар-ла чүве-дир. Аянгатының ажыл-ишчи, чөпшүл, дыңнангыр, эки чүүлдерже чүткүлдүг чону-даа бар-ла чүве-дир. Маадыр Иргитович аныяк депутаттар, хөй уруглуг өг-бүлелерже, чаа өгленгеннерже база улуг кичээнгейни салып турган, 2 аал ишти чурттаар 10 бажыңны школа директорлап, сумунуң күүскомунуң даргазы тургаш туттурду. Ясли-садты, школаның одалга системазын база туттургулады. Тудугсуур, социал айтырыглар дээш, кожууннуң, республиканың чогуур организацияларынче шудургузубиле кирип, келген херээн колдуу чогудуп алыр турду.

Маадыр Иргитовичиниң уругларынга, уйнуктарынга ынаа дендиил. Чок апаар мурнунда, 5 уйнуун көрген, чассыткан, азырашкан. Танывазы-даа бичии уруглар-биле дылды тып аар. Бодунуң-даа, мээңдаа кады төрээннерин, төрелдеривисти эң хүндүлээр, оларның, урукларының ынаныштыг чөленгиижи чорду.

Соңгу иези кунчуум 2 оол, бир

кыс уругну эдерти
Маадыр Иргитов
турганнар, акылары
соңгу, башкы деп ыл
нер. Улуу Тангыш-
Аянгатыга-даа, 6
турувуста, өөнүң иш
евна-биле башкылап
башкы кончуг талант
тер организастаар,
танцылаар, хөглүг 6
эрттирерде, Тангы
уруу Таняны эдерти
лар аразынга халы
Сөөлүнде Чадаана
чурттап тургаш, «кы
нар». Маадыр Ирг
таакпылажып бары
Чуржааттарым, бегл
ларым ажы-төлү-
эдержип чоруур бис

Шак мындыг Тыв
дан артык өртектиг к
тынынга 1988 чылдын
Май 1-ге тураскаа
эрттирериниң мурну
дружина даргазы
Доржу-биле ужураж
кудумчуга бар чор
бурунгаар үптекчи
херээн эрттиргеш, 6
Хомушку Слава, 7 ч
чылын апрель эгез
Монгуш Орланга тава
Ол 2 ээирик, куурум
Иргитовичиниң бажын
бүзээлеп, "Шаанда
характеристика берг
Тайга "өшкүзү", Аян
Аянгаты улузу чурт
деп алгыржып, тудуп
куваалдазы-биле Ир
бажынче улдап, шак ы
эргим кижививистиң а
четкеннер. Өг-бүлевис
ривиске чугаалап четп
жүгнү, эки чонувуска,
республиканың удурт
ол ийи идегет, дээрбе
геннер. Тывазының баз
ниг, улус өөредилгези
өөм ээзи дириг чор
бистиң өг-бүлениң амы
янзы онзагай турар и
оглувустуң салым-ч
болур турган.

Ол ийи өлүрүкчү
ачавыстың улузунуң н
улус. Ачавыстың ач
Самбыраевич Чыргал
чурттаан, ооң акылары
Амбар Самбыраеви
база узун назылаа
дуңмазы Иргит Сержин
хар ашкаш, чоокта чок

Маадыр Иргитов
колдуу удуртур ажылд
болгаш, шылгараан аж
рын шаңнал-мактал
чораан, боду улуг шаң
чок. Эрги-Барлыкка д
турда, профэвилелд
комитединден хүндүле
бар. Совхоз удуртулга
эвилелдерден өртекти
ни, хүндүлүг бижикте
раан. Тываның Чаза
Иргитович өлүрткен сос
хүлээлгезин күүседип ч
тынындан чарылганы дэ
лика Ордени-биле шаң
киливисти өөртүп чору

Деспилдей

Абаканның башкы институдунуң студентилери. 1950 чылдар цези. Мурнуку одуругда солагай таладан бир дугаарында М.И.Чыргал.

почтазындан

КАРА ЧАҢГЫС ТӨЛҮМ ЧҮВЕ

Хүндүлүг, хоочун солун "Шынның" номчукчулары дээрге, бүгү төрээн Тываыстың чурттакчылары-ла болгай. Силер-биле чонум, бөгүн сеткилимде аар даш болган муңгаралым үлежип көрейн. Ийлээн иштихөңнүмге, саргаан балыымга, хензиг-даа бол, эм болур чадавас деп иде-геп ор мен.

Бурган авыралында ...як шаамда чаңгыс оолду ...ыкче бодарадып, чаяап ...үр аас-кежиктиг бол... Хирге-чамга дээспейн, ...-чассыг өзүп орган өпей ...м амыдыралымның ут..., ужуу болуп чорду. ...ок чаптанчыг, кижизиг, ...нныг, улугну улуг деп, ...ини бичии деп хүндүлеп ...р кылдыр өсту. Кара ...ыс төлүмнү чаптааш, ... деп адап алган мен. ...ап-ла, экер-эрес, авазы-...оргаарал, чөленгиижи ...а болгай.

...истиң ада-иевистиң ки...идилгези-даа ындыг ... Улус-чонун аажок хүн...п көөр. Авам-ачам суг-...бичиивистен-не бистерни ...уттунарынга ынак кыл...чаңчыктырып каан. Ка-...ерээннеримниң бажың...адында бай-ла чүвези — ...нар. Ынчангаш ада-...стиң уйнуктары кырган-...ын көрбээн-даа бол, ...ның бисти кижизиткени ... олчаан — шупту ном-...унарынга ынак.

...ээң оглум Экер бажың...ар номнарны школачы ...нда-ла номчуп каапкан. ... соонда төрелдеривис ...иотекаларында номнар-...аза дөгерезин номчаан. Ол номчуттунарда, аажок айтыртынар, сагыш-сеткилин кижи-биле үлежир, ажыт-чажыт чок кижи. Акша-көпеекдаа тутканда, амданныг аъш-чем садып чиир деп бодавас, а чаа ном, сеткүүл садып номчуурун бодаар. Ынчангаш тоолдардан эгелээш, космоска чедир, амгы үениң кайгамчык эртем-техниктиг ажыдыышкыннарының дугайында ном, сеткүүлдерге ынак. Шынап-ла, билбезидаа чок. Кроссворд, сканвордтарны тып турда, мырыңай амыр. Хөй номчуттунар болгаш, чүве сактып алыры амыр хире.

Школа программазын ол дыка чиик эрткен. Кызылдың күрүне университединиң төөгү факультединче өөренип кирер күзели балл четпейн барганындан бүтпейн барган чүве. Техникага салымныг болгаш, слесарьның мергежилин чедип алды. Шериг хүлээлгезин Москвага Онза байдалдар яамызының камгалакчылар кезээнге **(чурукта)** чолаачылап эрттирди. Шеригден чагаа бижиир, угбалары, даайавалары, даайлары, акылары — шупту төрелдеривис номчуур. Биче сек безин эрттирбес, чаңгыс-даа частырыг

чок боор. Орустап-даа, тывалап-даа бижиири ындыг. Шеригге кады турган эштери ону аажок хүндүлээр, оон билбес чүүлдерин айтырып аар турганын чагаазында-даа бижип турду. Фото-чуруктарын көрүп орарымга, оглум эштериниң ынак өңнүү турганы көскү. Каткы-хөглүг, куспактанчыпкан турарлар. Оглум Экер турза, узун, тутса, мөге кижи. 1 метр 86 сантиметр тывалар ховар болдур ийин. Ынчангаш орус эштериниң аразынга безин ылгал чок көстүр, харын-даа узаш деп турар.

Авазы меңээ аажок дузалажыксаар, бир-ле ажыл кыла бээр мен, мен кылыптайн дээр. Бичии уругларга аажок кижи. Олар-биле ойнаар, чаптаар. Оларга бо-ла ойнааректар кыла шаап берген, оларын алаактырган турар.

Таныш-көрүжү болуп чораан, кижизивес аажы-чаңныг, туразы улуг, өөдежок оглумнуң соталыг телефону дээш өөрүшкүм болуп чораан чаңгыс төлүмнү каржызы-биле өлүрүп кагды. Оглум чөптүг чорукка ынак кижи. Бир удаа телефонун алгаш үреп каан-дыр, ийи дугаар телефонун база алымнап туруп бээрге, кымдаа аңаа чөпшээрешпес болбайн канчаар. Бижектеп, эттеп, соп-соп, оода-ла ол бажыңның даштындан шоочалаваан болза, оглум үңгепсоюп үнүп кээп, амы-тынныг артар турду-даа ыйнаан. Кара сагыштыг чүве үнмезин, ол-ла черинге өлзүн дээш, шоочалап каапкан. Алдындан артык хайыралыг чаңгыс төлүм медерелдиг чыткаш, чок болган. Ужуп-туруп, дашкаар үнер дээш хилинчектенип турганы ол ыйнаан, ол бажыңның соңга-хаалгазы, ханалары шупту хан болган. Ону бодап кээримге, кээргенчиин, хилинчектиин. Ие кижи ону канчап уттуп шыдаар деп. Аныяк назынынга хараадап арты-ла ыйнаан, оглум уйгу-дүжүмден шуут ыравас-тыр. Амыдыралымда оглумга хамаарыштыр чаңгыс-ла чырыткылыг чүүл саргаан балыым намдадып чор — оглум оглу бичии уйнуумну төрелдөргүлүм көргеш, ачазынга дөмейлеп ханмас.

Ие кижилерге мындыг хилинчек кажан-даа онаашпас болзун, өршээ, бурган. Аваларының оолдары кезээ шагда кады чорзун.

Марина ИРГИТ.

Кызыл хоорай.

ХОМУДАНЧЫЫН...

Башкыларның өг-бүлезинге төрүттүнгеш,
Угбазының, дуңмаларың чөленгиижи
Чаңгыс оол боол чаяаттынып төрүттүнгеш,
Чоргаар, чараш, уян-чассыг өзүп келдиң.

Өөредилгээ аажок ынак, сонуургалдыг,
Өөрзүрек, төрелзирек оол чордуң,
Спортчулар аразынга өскен болгаш
Спортка ынак, сонуургалдыг оол болдуң.

Клазыңга өөрүң-биле найыралдыг,
Кылбас-тутпас чүвең-даа чок, эрес чордуң,
Кожуунуңнуң, школаңның адын сыкпайн,
Ховар диген спортчу деп алдаржыдың.

Волейболга сонуургалың улам дыңзып,
Республикаң камгалап-даа база чордуң,
Президент шаңналынга төлептиг боол,
"Төрээн кожуун" турниринге тиилеп чордуң...

"Күш-культура башкызы" деп эртем четтиң,
"КАИ"-ге каш чылда ажылдадың,
Тренер башкы ынак мергежилиңге
Төлептиг боол үлүүң киирдиң.

Школаңны доосканда бээр он беш чылы
Өөрүңнү, эштериңни чыып келир,
Өөрүшкүлүг хүлүмзүрээн шырайыңны
Өзү-баары саргыгыже олар чоктаар.

Ада-ие, төрел чонуң, эжиң-өөрүң
Алгап-йөрээп, чагып-сургап өглеп калды.
Өглүг-баштыг, оолдуг, кыстыг омак-хөглүг
чурттап чордуң,
Ондак-айыыл болу бээрин кым-даа билбээн.

Ада-ие, төрээннериң, ажы-төлүң аразындан
Айыыл келгеш ыраандан бээр бир чыл болдуң,
Амыдырал-чурталгада манавааны
Ажыг-шүжүг бүргей апты, хомуданчыын.

Улузуңнуң сагыжында дүн дүшкен, кээргенчиин,
Уругларың өзүп кээрин көрбес-тир сен,
хомуданчыын.
Улуг-улуг чедиишкиннер четпес-тир сен,
харааданчыын,
Назыныңның ындыг кыска болганының
хомуданчыын...

Елена ДОНГАК,
клазының башкызы.

ЧЫРЫТКЫЛЫГ АДЫ УТТУНДУРБАС

2008 чылдың март айның эгезинде мээң кады төрээн дуңмам Көк Базыр-ооловна Дамбыра (Кинсан) — улус өөредилгезиниң хоочуну, ажы-төлүнүң ынак авазы, уйнуктарының ынак кырган-авазы, "Күш ажылдың хоочуну" медальдың эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы үр үеде аар аарыгдан аарып чоруй, чырык өртемчейден кезээ мөңгеде чарлып чоруткан. Оон бээр ...аптыг-ла үш чыл эрткен.

...л "Аъттан ушпайн, ээр...айылбайн чораан", мал...н азырап, одар-белчиир ...п, каас чурумалдыг Ка...айыр, Хая-Бажы, Терек-...ем, Улуг, Биче Дөргүн-...ол ынчаар чурттап чо... Бурунгаар депшил... араттар Сарыг Баадан, ... Баазан оглу, уруу Ба...оол биле Енмаа олар... хөй оолдар аразында ...ыс кызы боол төрүт...н кижи бо. Көк Базыр...вна боду биче сеткил... эриг баарлыг, дузаар...чонунга хүндүткелдиг, ...өрзүрек, улугну улуг, ...ни биче деп ...

Ол каш чылдар мурнунда бистен чарлып чоруткан Юрий Седип-оолович-биле өг-бүле тудуп чурттааш, хөй ажы-төлдү өстүрүп кижизиткен, ажы-төлүн бут кырынга тургузуп, өөредип-кижизидер дээш улуг күштү үндүрген. Ооң түңнелинде ажы-төлү төрээн школазын доозуп, улус ажыл-агыйының адырында янзы-бүрү мергежилдиг ажылдап чоруур. Черле ынчаш дуңмам Көк Базыр-ооловна бичиизинден тура күш-ажылга ынак чораан. Школага өөренип тургаш-ла, тарааны ...

ада-иевис мал-маганныг чораан болгаш, дуңмам хой, өшкү, инекти 8-10 харлыындан эгелеп саап, кадарып чораан.

Көк Базыр-ооловна Кызылдың № 2 школазын 1959 чылда дооскаш, төрээн "Совет Тыва" совхозунга сүт-бараан фермазынга саанчылап ажылдаан. Ол үеде ук совхоз республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының бирээзи турган. "Шеңнелиг" сүт-бараан фермазы эки көргүзүглерлиг турган. Ол хөй ажы-төлдүг болза-даа, башкы болур күзелин боттандырар сорулга-биле Кызылче өөренип кирериниң шылгалдаларын эки дужаап алгаш, ук өөредилге черин дооскан. "Эге класс башкызы" деп мергежилди чедип алгаш, төрээн Суг-Бажы ортумак школазынга хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге чедир үре-түңнелдиг ажылдаан. Дуңмамның сөөлгү үеде кадыының байдалы элээн баксырап турза-даа, ажы-төлүнге дузалажып, уйнуктарын өстүржүп чораан.

Өртемчейде мөңге чүүл чок, өйлүг болгаш хемчээлдиг дээр чүве болгай. Мээң дуңмамның "аъдының бажы эрте хоя" берзе-даа, ам-даа бистиң аравыста чурттап чораан дег. Хөөкүй дуңмам "ажырымчы амырга-моос" — аарыгны базып чадааш, частың башкы айы март эгезинде элекке мөчээн. Ол берге хүннерде бистер, чаңгыс чер-чурттуглары, эш-өөрү, акы-дуңма, дөргүл... чыглып келгеш, муңгак езулалдааш, мөңге дышче үдеп каан бис.

2008 чылдың февраль айның сөөлгү хүннериниң бирээзинде Сарыг-Сепке кожуун эмнелгезиниң терапия салбырынга эмнедип чыдырда, дуңмамга сөөлгү катап ужурашкан мен. Хөөкүй дуңмам акызын көргеш, дораан ыглапкан чүве.

Бистиң ада-иевис хөй ажы-төлдү өстүрүп-кижизиткен улус, кады төрээннер шуптузу 9 кижи бис. Оларның дөрту аңгы-аңгы чылдарда "кызыл-дустаан". Мен, улуг акызы, ийи дээди эртемниг, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хоочуну, хостуг үелеримде массалыг информация чепсектери-биле быжыг харылзааны тудуп турганымның ачызында, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү мен. Дуңмавыс Павел — Каа-Хем кожууннуң чагырга даргазының бирги оралакчызы, көдээ ажыл-агый эргелекчизиниң начальниги, Сергей "Енисей" орук-тудуг эргелелинде ажылдап турар. Илья, Артур төрээн суурунда аарсаар ажылдыг.

Дуңмамның ажы-төлү төлептиг кижилер болган. Уйнуктарының саны үжен ажа берген. Дуңмамның ажы-төлү, күдээлери, кенээттери качыгдалга ундаравайн, авазының чагыг-сөзүн утпайн, бодап чораан бодалдарын амыдыралга боттандырып, ажы-төлүн эки кижизидип, чонга бараан болуп, эки чурттап-ажылдап чор.

Төрээн чуртунуң алдын довураан шугланыпкаш төнмес уйгузун ол удуп чыдар. Өртемчейниң үүлезин өртээр эвес, баглаар эвес, ынчалза-даа дуңмамның чырыткылыг ады уттундурбас.

Кызыл-оол КИНСАН.

Кызыл кожуун.

(Эгези 3-кү арында).

Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының болгаш Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының дугайында Дүрүмде өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 16 № 90 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 15-те № 265 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 1.2 пунктуда "Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазаа" деп сөстер-биле солуур;

б) 3.1 пунктунуң үшкү абзазында "көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдынга" деп сөстерни "Чазаанче" деп сөс-биле солуур;

в) 3.2.2 пунктуда "көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдынга" деп сөстерни "Чазаанче" деп сөс-биле солуур.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 16-да № 612 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 1.3 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

б) 2.43 пунктуда "болгаш ведомстволар адаанда албаннарның ажыл-чорудулгазының адырында" деп сөстерни ап кааптар;

в) 2.46 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

г) 3.3.6 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

д) 3.3.7 пунктуда "болгаш яамының чорудуунда турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылдакчылары-биле" деп сөстерни ап кааптар;

е) 3.3.8 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

ж) 3.3.9 пунктуда "болгаш яамының албанының чорудуунда турар" деп сөстерни ап кааптар;

з) 3.5 пунктуда ",яамының чорудуунда турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылдакчыларын" деп сөстерни ап кааптар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республикада 2011 чылда "Өөредилге" приоритеттиг национал төлевилелдиң боттандырылгазының акшаландырыышкынының хемчээлдерин бадылаарының дугайында

2011 чылдың февраль 17 № 100 Кызыл хоорай

Тыва Республикада "Өөредилге" приоритеттиг национал төлевилелдиң моон соңгааргы боттандырылгазын хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республикада 2011 чылда "Өөредилге" приоритеттиг национал төлевилелдиң боттандырылгазының акшаландырыышкынының хемчээлдериниң коштунганын бадылаар.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның чагырга черлеринге 2011 чылда "Өөредилге" приоритеттиг национал төлевилелдиң боттандырылгазынче тус черниң бюджеттеринден акша-хөреңгини үндүрүп бээрин хандырарын сүмелээр.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың март 27-де "Тыва Республикада 2011 чылда "Өөредилге" приоритеттиг национал төлевилелдиң боттандырылгазының акшаландырыышкынының хемчээлдерин бадылаарының дугайында" № 104 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш оон-даа өске техниканың хевирлериниң байдалын техниктиг хайгаараар талазы-биле албанының дугайында Дүрүмче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 17 № 101 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың август 9-та № 792 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш оон-даа өске техниканың хевирлериниң байдалын техниктиг хайгаараар талазы-биле албанының дугайында Дүрүмче дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2 пунктуну дараазында редакция-биле киирер:

"2. Албан Тыва Республиканың Чазааның чорудуунда турар.";

2) 8 пунктунуң дөрткү абзазында "Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды-биле" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазаанче" деп сөстер-биле солуур;

3) 9.2 пунктуда "Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдынга" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазаанче" деп сөстер-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың хоойлу-дүрүм үрээр чоруктуң профилактиказының талазы-биле Чазак комиссиязының составынче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 17 № 102 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың август 22-де "Тыва Республиканың хоойлу-дүрүм үрээр чоруктуң профилактиказының талазы-биле Чазак комиссиязының дугайында" № 486 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың хоойлу-дүрүм үрээр чоруктуң профилактиказының талазы-биле Чазак комиссиязының составынче дараазында өскерилгелерни киирер:

а) комиссия составынче киирер:

А.Ф.Лобановту — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдын, даргазының оралакчызы кылдыр томуйлааш (чөпшээрешкени-биле);

Н.В.Беспалованы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыдының бирги оралакчызын;

В.О.Донгакты — Тыва Республиканың культура сайыды;

Г.Д.Кууларны — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Аппарадының болгаш Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузунуң оралакчызын — девискээр хөгжүлдениң болгаш хамааты ниитилелиниң институттары-биле кады ажылдажылганың эргелелиниң начальнигин;

О.Д.Кууларны — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыдының оралакчызын;

П.Н.Крыцинаны — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң эвилелиниң секретариат килдизиниң начальнигиниң оралакчызын секретары кылдыр томуйлааш;

Ш.Ч. Монгушту — Тыва Республиканың талазы-биле юстиция сайыдын;

Р.Н.Наважапты — Тыва Республиканың аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыдының бирги оралакчызын;

А.М.Потапованы — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдын;

Р.В.Тас-оолду — "Тувинская правда" солуннуң кол редакторун;

С.В.Шульгинаны — Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле Наркотиктер сайгарылгазының контролюнуң талазы-биле федералдыг албанының эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээрешкени-биле);

б) комиссияның составындан К.Г. Даваа-ны, Н.Х.Кууларны, П.А.Морозовту, А.А. Ондарны, М.Ч.Ооржакты, С.В.Плаховту, А.А. Светличныйны үндүрер;

в) А.М.Монгалдың албан-дужаалын дараазында редакция-биле киирер: "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы - Тыва Республиканың Ч... Аппарадының болгаш Чазак Дарг... Канцеляриязының удуртукчузу";

г) С.С-Б.Монгуштуң албан-ду... дараазында редакция-биле киирер... Республиканың Чазааның Дарг... чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок ч... эвилелиниң секретары".

Тыва Республиканың Чазааның ... зының бирги оралакчызы Ш.ИР...

2011-2015 чылдарда "Тыва Республиканың аныяктары" республиканың тускай сорулгалыг программазынче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 17 № 103 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың октярбь 19-та № 431 доктаалы-биле бадылаан 2011-2015 чылдарда "Тыва Республиканың аныяктары" республиканың тускай сорулгалыг программазынче (моон соңгаар - Программа) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) Программаның паспортунда:

а) "Программаның ажылдап кылыкчызы болгаш күрүне чагыкчызы" турушту дараазында редакция-биле киирер:

"Программаның ажылдап кылыкчызы болгаш күрүне чагыкчызы — Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы";

б) "Программаның боттандырылгазының чорудуу дээш контрольду боттандырып турар органнар" деп турушту дараазында редакция-биле киирер:

"Программаның боттандырылгазының чорудуу дээш контрольду боттандырып турар органнар — Тыва Республиканың аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы";

2) Программаның боттандырылгазында акшаландырыышкын хемчээлдериниң талазы-биле хемчеглерниң планында ... программаның боттандырылгазын... зы-биле хемчеглер планында "Хары... лыглар" деп одуругда күүселде ... ларының талазы-биле:

"Тыва Республиканың Өөредилг... болгаш аныяктар политиказының я... деп сөстерни "Тыва Республиканың ... тар херектериниң болгаш спорт тала... яамызы, Тыва Республиканың Өөр... болгаш эртем яамызы" деп сөсте... солуур;

"Тыва Республиканың Культура ... туризм яамызы" болгаш "Тыва Респ... ның Күш-ажыл болгаш социал по... яамызы" деп сөстерни "Тыва Республ... Кадык камгалал болгаш социал хө... яамызы" деп сөстер-биле солуур;

"Тыва Республиканың Сайгар... чорук хөгжүлдезиниң талазы-биле ... лели" деп сөстерни "Тыва Республ... Экономика яамызы" деп сөсте... солуур;

"Тыва Республиканың Күш-ку... болгаш спорт талазы-биле агентиле... сөстерни ап кааптар.

Тыва Республиканың Чазааның Д... зының бирги оралакчызы Ш.ИРГ...

Тыва Республиканың күрүнениң чуртталга инспекциязын... тудуг хайгааралының болгаш өртек тургузуушкунунуң албанының структуразын бадылаарының дугайында

2011 чылдың февраль 18 № 114 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2010 чылдың декабрь 7-де "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында" № 230 Айтыышкынынга үндезилеп, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың күрүнениң чуртталга инспекциязының, тудуг хайгаара... болгаш өртек тургузуушкунунуң алба... коштунган структуразын бадылаар.

2. Бо доктаалды "Шын" б... "Тувинская правда" солуннарга парл...

Тыва Республиканың Чазааның Д... зының бирги оралакчызы Ш.ИРГ...

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың февраль 1... № 114 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүнениң чуртталга инспекциязының, тудуг... хайгааралының болгаш өртек тургузуушкунунуң албанының

СТРУКТУРАЗЫ

Удуртукчу

Удуртукчунуң оралакчызы

Чуртталга фондузунуң контроль килдизи	Күрүне тудуунуң хайгааралының бол... өртек тургузуушкунунуң килдизи
килдис начальниги - 1 олут кол специалист - 1 олут башкарыкчы специалист - 1 олут *	килдис начальниги - 1 олут кол специалист - 1 олут * башкарыкчы специалист - 1 олут *

Ниитизи-биле штат езугаар 8 олут, оларның иштинде: 5 - күрүне ажылдакчылары, 3 - * оон-даа өске.

Аңгы категорияның хамаатыларынга федералдыг бюджетт... акша-хөреңгизинден аңгылап берип турар бажыңының болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге социал деткимч... хемчеглерин бээриниң (төлеп бээриниң) Чурумунче өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың февраль 19 № 118 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың апрель 20-де № 117 доктаалы-биле бадылаан аңгы категорияның хамаатыларынга федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгизинден аңгылап берип турар бажыңының болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге социал деткимче хемчеглерин бээриниң (төлеп бээриниң) Чурумунче дараазында өскерилгелерни киирер.

а) адында "аңгы категорияның хамаатыларынга" деп сөстерни "хамаатыларга" деп сөс-биле солуур;

б) "д" пункт иштинде 2 пунктуда "Адачурттуң Улуг дайынының инвалидтери" деп сөстерни "дайынның инвалидтери" деп сөстер-биле солуур;

в) 7 пунктуда:

дөрткү абзацта "тус черниң бот-ба... карылга органнары" деп сөстерни "Росс... Федерациязының хоойлужудулгазы-би... дүүштүр" деп сөстер-биле солуур;

бешки абзацта "тус черниң бот-ба... карылга органнары" деп сөстерни "Росс... Федерациязының хоойлужудулгазы-би... дүүштүр" деп сөстер-биле солуур;

чедиги абзацта "тус черниң бот-ба... карылга органнары" деп сөстерни "Росс... Федерациязының хоойлужудулгазы-би... дүүштүр" деп сөстер-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Ту... винская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Уругларның Корней Чуковский аттыг библиотеказындан медээлер

«ТИИЛЕЛГЕНИҢ УЙНУКТАРЫ»

Кызылдың Корней Чуковский аттыг уруглар библиотеказының ...ска килдизиниң удуртукчу библиотекары Надежда Николаевна ...лустина Май 9–Тиилелге хүнүнге тураскааткан, «XXI вектиң уруглары–Тиилелгениң уйнуктары» деп темага ажык кичээлди Кызылдың №36 уруглар садынга эрттирген.

Уруглар садының школаже беткел бөлүүнүң чаштары Улуг Тиилелгениң утказын канчаар ...ып турарын кыска чогаадыг, ...уктер хевиринге болгаш чуруктарга көргүскен. Белеткел бөлүүнүң кижизидикчи башкызы Надежда Спиридонова Ада-чурттуң Улуг дайынының чуруктарын уругларга көргүзүп, ооң төөгүзүн ...алап, дайын темазынга чогаалдарны бижиттирген.

Уруглар кырган-ачаларының ... дайылдажып чорааның (ада-...ериниң айтып бергени ол боор), ...ан чанып келгенинден бээр ...р болган. А эң-не кол чүве, ... дайын, Тиилелге, тайбың деп ...ерниң утказын хандыр билир ...аш моон соңгаар кажан-даа ...ын-чаа болбазын, делегейге ...эде амыр-тайбың турарын ...п турар. А эң-не чаптанчыг ..., амгы үеде ада-иези-биле ...ың чурттап чоруурудээш, ... бүрүзү боттарының кырган-...арынга четтиргенин илередип, ...кчүгештерни чугаалаан.

Амгы үеде 7-8 класстың өөре...илери безин дайын дугайында ...ыг хөй чүүлдерни билбес. А ...уругларның угаан-бодалының ...ыраңгайын, чогаадыкчы са...-чаяаның байлаан кайгап ...адым»–деп, Надежда Нико...на демдеглээн.

...жы-төлүвүстү чаагай езу-чаң...арывыска өөредип, оларны ...нгаар углап-баштаары–бис...улуг улустуң дорт хүлээлгези.

«КАРЖЫ-ДОШКУН ЧЫЛДАРНЫ УТПА!»

Кызылдың К.И. Чуковский аттыг библиотеказында «Каржы-дошкун чылдарны утпа!», «Дайын. Тиилелге. Тураскаал-сактыышкын» деп номнар делгелгезин ажыткан. Ында ниитизи-биле 12 ном делгеттинген.

Оларның аразында «Тыва эки турачылар», «Саяндан Ровно чедир», «Тиилелгениң чазы», «Сактыышкын ному» дээш дайынның оон-даа өске каржы-дошкун чылдарының дугайында номнар бар. Ол делгелгеден дайын үезиниң төөгүлүг чуруктарын көрүп болур. Совет Эвилелиниң Маадырлары: Михаил Бухтуев, Кечил-оол Түлүш болгаш Чүргүй-оол Хомушку дээн ышкаш алдарлыг кижилерниң шыгжаттынып артып калган чуруктарын аныяк-өскен көөр аргалыг болган. Тыва эки турачылардан бөгүн аравыста фронтучу эки турачы Вера Байлактың чуруун көскү черде азып каан.

СОЛУН УЖУРАЖЫЛГА

Улуг Тиилелге хүнүнге уткуштур Кызылдың Корней Чуковский аттыг библиотекага уругларның ынак чогаалчызы Кара-Күске Күнзекович Чоодубиле ужуражылганы тыва чогаал болгаш чурт-шинчилел килдизи организастап эрттирген.

Кызылдың №1 школазының 6 «в» клазының тыва дыл болгаш чогаал башкызы Чечээ Дамбаевна Конгар бодунуң өөреникчилери-биле болгаш №5 школа-гимназияның 6 «г» клазының өөреникчилери келген. Оон аңгыда ужуражылгага хүндүлүг аалчы РФ-тиң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, хоочун журналист, «Улуг-Хем» сеткүүлүнүң харыысалгалыг секретары Шаңгыр-оол Суваң келген.

Байырлыг ужуражылганы библиотеканың Уругларның болгаш өг-бүле номчулгазының салбырының эргелекчизи Альбина Кара-Сал башкарып эрттирген.

Кара-Күске Чоодунуң шүлүктеринге уран номчулга мөөрей болган. Оон аңгыда «Карманыңда чүү барыл?» деп шүлүүнге сценажыткан оюн-көргүзүгнү өөреникчилер ойнаан. Чогаалчының 75 харлаан юбилейинге тураскааткан номнар делгелгезин ажыткан. Ужуражылгага чогаалчының 1935 чылда-ла тырттырган ада-иезиниң, бодунуң чуруктарын өөреникчилер аажок сонуургаан. Эң-не солун чүүл–алдарлыг чогаалчының допчу намдарын уругларның ооң бодундан дыңнааны. Школага өөренмейн тургаш-ла, Кара-Күске Күнзекович номчуп, бижип билир. Саазынга «К» деп үжүктү бижип каарга, ада-иези ону деткип: «Оо, оглувус кошкар чуруп каан ышкажыл»–деп чассыдар турган.

Өөреникчилерниң сонуургааны кол айтырыгларының бирээзи–Кара-Күске Күнзековичиниң канчап улуг чогаалчы апарганы. Ооң чугаалап турары-биле, ол бичиизинден эгелээш, мал-маган кадарып, ыяштап, суглап чорааш, иштинде бир-ле шүлүктү чогаадып чоруур. Ол үеде аныяктарның ырлажыр кожамыктарын чыып, бижип алгаш, аңаа улаштыр чогаадыр турган. «Хүнезин» деп бичии уругларга шүлүү солун арнынга бир-ле дугаар (1953 чылда) үнген.

Улуг чогаалчылар-биле мындыг хевирлиг ужуражылгалар уругларның төлептиг мөзү-бүдүжүн кижизидер, амыдыралче көрүжүн делгемчидер, чер-чуртунга ынаан күштелдирер дээрзин библиотека ажылдакчызы Сырга Ондар демдеглевишаан, моон-даа соңгаар чогаалчы удаа-дараа аалдап кээп турарын күзээн.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Чаа ном

«АЛДАР-АДЫ МӨҢГЕ»

Май 7-де Тываның Национал музейинге партия, совет болгаш өөредилге шугумунуң хоочуну Валерий Ховалыгович Кара-оолдуң «Алдар-ады мөңге» деп ному-биле таныштырылга байырлыг байдалга эрткен.

Музейниң хуралдаар залында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, күш-ажылдың хоочуннары, Тываның билдингир чогаалчылары, эртем ажылдакчылары болгаш анаа-ла номга ынактар чыглып келген.

— Улуг Тиилелгениң бүдүүзүнде чыглып турар улус-тур бис. Бо номну чырыкче үндүреринге меңээ дузалашкан кижилерни болгаш материалдарны чырынга деткимчени берген шупту кижилерге бөгүн өөрүп четтиргенимни илередип тур мен.

Мында Тывадан Ада-чурттуң Улуг дайынынче эки турачы боопаъттанганнарның дугайында бижээн мен. Сат Бюрзеккейниң пулеметчулары болгаш танкистерниң дугайында материалдар школачыларның патриотчу кижизидилгезинге аажок улуг ужур-дузалыг болзун деп сорулганы салган мен.

Бо номну редакторлаарынга Тываның ном үндүрер чериниң редактору Зоя Комбуевнага өөрүп четтиргенимни илередикседим. Номнуң ийи дугаарын чырыкче үндүреринге белеткеп турар бис — деп, Валерий Ховалыгович чаа ном-биле таныштырып тура, чугаалады.

— Ачам Валерий Ховалыгович оолдарның патриотчу кижизидилгезинче дыка улуг сагыш салыышкынны кылыр кижи. Бис бичии турувуста эртен эртежик тургускаш, шуптувусту эртенги сула шимчээшкиннер кылырын, маңнаарын ол шыңгыы негеп турган. Улуг акыларым шериг мергежилди база ооң салдары-биле шилип алганнар. Мен база Суворовчу шериг училищезиниң сургуулу болур дээш, эмчи шинчилгезин эртип алгаш, чайгаар болган болуушкун аайы-биле шериг мергежилдиг болбаан мен. Ынчан Свердловскиниң Суворов училищезин девискээрлер аайы-биле чарып каапкан. Тываның сургуулдары Уссурийскиниң суворовчу училищезинге өөренир апарган бис. А мен бичии үемден тура-ла Свердловскиге өөренир сорулга салып алган турган мен. Авам мээң шилилгемни деткээш, Уссурийскиже өөретпейн барган. Оон башка мен база ачамның негелдези-биле шериг мергежилдиг болур турган ийик мен. Ынчалза-даа ооң шеригжиттинген өг-бүле кижизидилгези амыдыралга кайы хире ажыктыын көрүп чор мен. Бөгүн мен ол үлегерни деткип, оглум, уруум эдертип алган бо хемчегде келдим.

Ынчангаш ооң төөгү материалдарын чыып, чаңгыс черге бөлуктеп бижээни база патриотчу кижизидилгеге аажок улуг ужур-дузалыг — деп, Шолбан Валерьевич демдегледи.

Чогаалчы Кара-Күске Чооду чаа номнуң ужур-дузазын үнелеп чугаалап тура, дайын үезиниң уругларының эрткен чашкы болгаш школачы үелериниң кадыг-дошкунун база катап сактып чугаалады.

Байырлыг ужуражылганың түңнелинде Лариса Саган-ооловна Кара-оол өг-бүлезиниң мурнундан чаңгыс чер-чурттугларының маадырлыг чоруу дээш чоргааралды оттуруп келир материалдарны чыып бижээни ном чүгле Тываның өөредилге болгаш эртем албан черлеринге, чонунга эвес, а маадырларның уругларынга кайы хире үнелиин демдеглеп, авторга байыр чедирген сөстерни илереткен.

Айлаң ДАРЖАА.

ПАДМАСАМБХАВАНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

Кижиниң таваржы бээр хилинчек-човулаңын, ийи-чаңгыс кижилерниң каржы-дошкун аажы-чаңын, ажыг-шүжүгнү болгаш амыдыралдың шаптараазыннарын ууп шыдавайын амызынга боттары чедип, чоок кижилеринден чарлып чоруп турар тыва аныяктарның саны сөөлгү үеде көвүдеп турары комуданчыг.

...илинчек-човулаңны, ажыг-шүжүгнү, ...ыралдың бергелерин шыдажып эртип...андыг аргалар барыл? Кижилерге сур... өөредир дээн бодал менде чок, чүгле ...нде киирген болуушкуннарны чоок ...эп алгаш кээргеп, боттарывыс чараш ...лгевис сарыг шажынның эге билиглерин ...ачы чылдардан эгелеп өөредип эгелей ...ен турган болза, байдал оон чиик болур ...ан деп бодалым илередикседим. Будда... өөредииниң эң кол **дөрт ыдыктыг өөре...** ... бичии тургаш-ла шиңгээдип, доктаа... сагып чоруур болза, амы-тынга боду ...р чоруктан чайлай берип болур арга ... Маңаа хамаарыштыр Падмасамбхава ...ының Еше Цогелге берип турган муң ... чагыгларының аразындан каш одуруг ...ип, аныяктар моон соңгаар Будданың ...диин орук айтыр сылдыс кылдыр чоок ...эп, сонуургай бээр чадавас деп бодал... бижидим.

...отостуң хуулгаазын бир хевиринден ...рап көстүп келген индий йогин Падма...хава VIII вектиң ортаа үезинде Төвүт ...уң хааны турган Трицонг Децинниң ди...алаанын езугаар Будданың өөредиин ... чонга таныштырып нептереткен кол ...ыларның бирээзи. Эрткен болгаш ке...үени, болган база болур болуушкун...ы өттүр көрүп чугаалай бээр, каш янзы ...ыр хуулуп алгаш амылыг амытаннарны ...л-халаптан адырып дузалаар тускай ...уг Падмасамбхава сарыг шажын төө...

Эге дээрезинде Төвүт чазактың сайыттарының аразындан Падмасамбхавага удур ийи-чаңгыс кижилер турган-даа болза, төвүт чоннуң хөй кезии Будданың өөредиин амыдыралга ажыглап болур, чугула эртем дээрзин билип, кол даяныр чүдүлгези кылдыр хүлээп алганын чүгле Падмасамбхаваның намдары эвес сарыг шажынның эрткен оруу, төөгүзү херечилеп турар.

Будданың өөредиин эдерип, ону сагып чораан бергелерни чиик эртип, чырык угаан четкен Падмасамбхаваның муң-муң өөреникчилериниң бирээзи төвүт кыс Еше Цогель башкызының берип чораан чагыгларын доктаамал демдеглеп, шээжилеп, кадагалап, шыгжап чораан. Цогелдиң намдар төөгүзү-биле, билип алыксаан айтырыгларынга башкызының берген харыылары кылдыр тургускан ол демдеглелдерни XVIII вектe йогин эртемденнер, оларның аразында Такшан Нудэп Дорже болгаш өскелер-даа тыпкаш, шинчилеп илереткениниң түңнелинде тускай ном кылдыр парлаттынган. Оон бээр чүс-чүс чылдар эрткен-даа болза ол демдеглелдер сарыг шажын делегейиниң бир ховар тураскаалы.

Бергелер канчап тыптып келирил, оларның кол чылдагааны кайдал? Таваржып келген айыыл-халап үезинде бодун канчаар алдынар ужурлугул? Аажы-чаң, өскелерге хамаарылга, аас-кежик, хосталга, өлүм болгаш амыдыралдың өске-даа чугула талаларын көдүрген айтырыгларга Падмасамбхава ... боданыр кылдыр чайгаар албадай бээр.

«Цогель, дыка аныяк, чалыы-дыр сен. Будданың өөредиин дыңнап, амыдыралга ону сагып, практика кылыр үе чок, улгады бергеш номчуттунуп, өөредигни боттандырар мен деп улуг частырыг кылба. Хүннер, айлар, чылдар секунда, минута дургузунда соксаш дивейн эртип турар. Назы-харың улгадып, кырып келгеш өөредиг дыңнаарын күзей бээр сен, ынчалза-даа кулактарың өөредиг дыңнаар харыы читкен болур. Өөредиг сүрүп, ооң соондан барыксай бээр сен, ынчалза-даа сээң ийи будуң сени аңаа чедирер арга-шинээ чок апаар. Частырыглар эдип, арыгланыр практика кылыксай бээр сен, ынчалза-даа мага-боттуң күш-шинээ чидип, практика кылыр харыы читкен турар. Ынчан боданып эгелээр сен: «Аныяк тургаш өөредиг дыңнаар мындыг күзел меңээ турган боору кай—ынчалза-даа ол бодал дуза болуп шыдавас».

«Цогель, бууураашкын-даа, чедиишкин-даа кижи бүрүзүнге таваржыр үүле-дир. Ону кым-даа оюп эртпес. Кымның, кажан өлүрүн кым-даа билбес. Өлүм кижи бүрүзүнүң доктаамал эдеринчизи дээрзин кажан-даа утпа. Сарыг шажынның кол өөредииниң бирээзи — үнелиг кижи назынын камныг эдилээри. Үнелиг кижи назынын катап чедип алыры хүн бүрүде кылып чоруур буянныг үүледен, арыг мага-боттан, чылыг сөстен кол хамааржыр. Ындыг болганда, кажан-даа, кымга-даа багай чүүл күзеп хөделбе, шыдаар шааң-биле чүгле экини күзеп, болдунар болза дузалажып чор, кымның-даа сеткилин хомудадып, куду көрүп дорамчылава, кымга-даа адааргап, кылыктанма».

Эң хөй чагыгларын Падмасамбхава Еше Цогелден аңгы чээрби беш кыс сургуулдарының ... дилээни-биле арттырган. Кижи бүрүзүнүң адын адап, ырлап тургаш берген ол чагыглар амыдыралга хүн бүрү ажыглап, частырыглардан чайладып чоруур гимн ырлар. Хоозун хоп чугааның, хоптак, чашпаа, харам, чазый, амы-тынга чедер чоруктарның хоразын болгаш ол бүгүнүң кандыг түңнелге чедирип болурун Падмасамбхаваның Еше Цогелге берген чагыглары илереткен. Ындыг кижилер аза-четкер-биле дөмей, кошкак кижилерни төөредип, хирге борап, таптап кааптып болур дээрзин база айтып турар. Будданың өөредии кандыг-даа бергелерни чииги-биле шыдажып эртиптер орукту айтып бээр. Ындыг болганда, ол өөредигни аныяандан эгелеп хандыр шиңгээдир дээрзин Падмасамбхава катап-катап чагып турар.

Айтырыг-харыы кылдыр тургускан бо улуг ажылда эки чагыглар хөй. Оларның шуптузун бичии солун арнынга киирери нарын. Ындыг хевирлиг өөредиг чагыглар Тывага кээп турар Шивалха Римпочениң, Геше Джампа Тинлей болгаш өске-даа улуг Башкыларның орус болгаш тыва дылдарда чырыкче парлап үндүрүп турар номнарындан база номчуп болур. Будданың өөредиин чедир билип алырынга номнардан аңгы улуг башкыларның Кызылга болгаш кожууннарга берип турар лекция-беседазы дуза чедирип болур. Өөредигниң утказын чедир билбейн эге хүннерде чалгаарап, өөредиг үезинде өскээр чардыгып, хоозун бодалдарга алзыр болза, чедиишкин келбес.

Шыдамыккайы-биле дыңнап, бижип, номчуттунуп тургаш, мөңге чүү-даа чок, бо назын дөмей төнер, арткан каш үени шын ажыглап, эки чүүлден кылып четтигиптейн деп бодал кижиге чоорту оттуп кээр дээрзин бодум эскерип чор мен.

Зоя МОНГУШ, библиотекарь.

Кижи болгаш бойдус

БОЙДУС БАЙЛААВЫСТЫ КАМНААЛЫҢАР

Бистиң ажылывыста улуг бергелерни таварыштырып турар чүүлдерниң бирээзи — кижилерниң буруузу-биле арга-арыгның өрттени бээри. Ынчангаш өртке удур камгалал чериниң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны — өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин чонга тайылбырлаары, арга-арыгны өрттен камгалаарының талазы-биле баш удур хемчеглерни чорудары болуп турар.

Хамаатылар арга-арыгга чорааш, дараазында дүрүмнерни сагыза чогуур:

— шала өжүрген от сереңгизин болгаш таакпы артынчызын кайы хамаанчок октавас;

— одагланган черинден чоруптарының бетинде одагны суг кудуп тургаш өжүрер, база катап хынаар;

— арга-арыгга чораш от-биле оваарымчалыг болур.

Арга-арыг — бистиң чуртувустуң үнелеп четпес байлаа, ону өрттен камгалаары — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Ынчалзажок чурттакчы чон аразында чөпшээрел чокка ыяш-даш кезер, аң-мең адып-аңнаар болгаш арга-арыгга богун арттырар чоруктар непте-реңгей болуп турары хомуданчыг. Ол бүгүнү соксадып, арга-арыывысты хумагалап, аң-меңивисти камгалавас болзувусса, долгандыр турар хүрээлелдиң экологтуг байдалы баксыраар дээрзи билдингир. Бойдусту чүгле күрүнениң арга-арыг камгалалының ажылдакчылары эвес, а бистиң тайга-таскылдыг каас-чараш чуртувусту келир үеде салгалдарывыска хевээр арттырыксаан кижи бүрүзү база камгалаар ужурлуг. Арга-арыг камгалалының ажыл-чорудулгазын инспекторлар албан-ажыл аайы-биле эвес, а сагыш-сеткилиниң кыйгызы-биле чорудуп турар. Ынчангаш чаңгыс чурттугларывыстың билиишкининге болгаш деткимчезинге бүзүреп тур бис. Арга-арыывысты кады камнап, кадагалаалыңар!

Хүлер-оол СААЯ,
Сарыг-Септиң арга-арыг даамалы.
Каа-Хем кожуун.

Чаа ном

ТӨРЕЛ АЙМАК, ЧЕР-ЧУРТ

«Чурумалдыг оран-чуртум,
Салгал салган ада-өгбем» — деп аттыг, даштындан көөрге безин даглар, арга-арыг, ак-көк дээр көстүп турар номнуң автору Сат Шаңгыр-ооловна Толунчап-биле башкылар съездизинге ужуражы бергеш, амырменди солчуп чугаалажыр аргалыг болдум. Удурдедир чугаалашканывыс соонда, автор номун белек кылдыр берди. Өөрээним аажок болган. Номчуттунарынга дыка ынак болгаш, бажыңымга келгеш, дораан номчуп эгелээн мен.

Бодум хуумда Барыын-Саян даглары — Үрбүн-Кашпал, Хереме деп черлерниң сураан дыңнаан болгаш, черле сонуургаар кижи мен. Кижи бүрүзүнүң өскен-төрээн чери янзы-бүрү болгай. Малгаш-баларлыг, өл-шык, чаъс-чайыктыг, изиг халыыннығ, чоогунда агып чыдар хем, кара суг-даа чок черлер бар. Ынчалза-даа төк кээп дүшкен чери, төрээн ада-иезиниң чурту кижиге эң-не эргим, хайыралыг болур.

А бо С.Ш.Толунчаптың номунда,бирээде, автор өскен-төрээн чериниң кайгамчык чараш чурумалын каракка көстүп, хем-суунуң шулурааажы, арга-эзимниң шимээн-даажы кулакка дыңналып турар кылдыр көргүскен. Ийиде, амыдырал дээш кижилерниң кайы хире кадыг-бергени, айыыл-халапты чурттап эртип келгени кончуг солун. Үште, төрел-бөлүктүң кайгамчык төлептии, шыдамыы, тывызыы. Дөртте, эртем-билиг чедип алган кайгамчык төлептиг, алдарлыг кижилерни көргүскени. Беште, ажы-төлү, ал-боттары амыдырал дээш кызымаа, төлептии.

Номну номчуп дооскаш, кайгамчык кижилерниң салым-чолун, сүлдезиниң бедиин, эртем-билигге сундулуун кайгадым. База ол ышкаш номда чонга билдингир караа көрбес композитор Солаан Базыр-оол, эртем доктору Шулуу Сат дээш, оон-даа өске бистиң билир кижилеривис авторнуң чоок төрелдери деп чүүлдү билип алыр.

Алдын-кыс САРЫГЛАР.
Кызыл хоорай.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 3 кв.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден өрү
Каш базым черде быжыг гараражтар бар.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың муниципалдыг району Сүт-Хөл кожууннуң чагыргазының тудуг болгаш өнчү башкарар килдизинче Россия Федерациязының хамаатызы **Рада Кертик-ооловна МОНГУШТАН** Сүт-Хөл кожууннуң Суг-Аксы сумузунуң Чогаалчылар кудумчузу, бажың №70 деп адресте көдээниң чурттакчылыг черлеринден 1500 дөрбелчин метр чер участогун хуула чуртталга бажыңын тудуп алыры-биле 5 (беш) чыл дургузунда арендага бээрин дилээн билдириишкин киргенин сонуургалдыг хамаатыларга дыңнадып тур.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаанындан бээр 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдириишкинни дараазында адресте хүлээп ап турар: 668150, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы сумузу, Бүрбү кудумчузу, бажың 16, Сүт-Хөл кожуун чагыргазының тудуг болгаш өнчү башкарар килдизи.

Төрүттүнген хүнүңер-би

Май 21-де бистиң эргим ачавыс **Борис Данчаано** аваныс **Клавдия Хертековна СОНАМНАРНЫҢ** 55 юбилейи болгаш өг-бүле тудуп чурттаанының 30 чыл ок кыстың, бир оолдуң энерелдиг ада-иези, 4 уйнуктуң ына авазы, кырган-ачазы.

Ачавыс хөй чылдарда чолаачылап келген, амгы үеде черинде ажылдап турар. Ававыс — Дус-Даг ортумак шк хүндүткелдиг башкыларының бирээзи. Ада-иевис бисте төлүн, өстүрүп кижизидип, дээди эртем-билигге чеди Оларга 55 харлаан юбилейин таварыштыр каң дег кад аас-кежикти, өөрүшкүнү, ажыл-ижинге чедиишкиннерн ажы-төлүнүң аразынга 100 хар чедир чурттаарын күзед

Уруглары, күдээлери, оглу, кержи база уй

Бистиң эргим дуңмавыс **Алексей Санаа-Ба МОНГУШТУҢ** май 15-те 55 харлаан юбилейи.

Ол хөй чылдарның дургузунда Чөөн-Хемчик кожуун партсъезд» совхозка мал эмчилеп, бригадирлеп, эмчилеп ажылдаан. Амгы үеде Кызыл кожууннуң «Ени фабриказында үре-түңнелдиг ажылдап турар.

Дуңмавыс бир оолдуң, бир кыстың төлептиг уйнуктарының хүндүткелдиг кырган-ачазы, керн бүзүрелдиг сүмелекчизи.

Бажың дүгү агарыксап,
55 хар чеде бердиң.
Ажы-төлүң улгаткан-дыр.
Уйнуктарың көвүдээн-дир.
Төрүттүнген хүнүң-биле
Төлептиг-ле дуңмавыска
Угбаларың Тома,
Вера, Алдын-кыс

Чедиишкинни, өөрү
Аас-кежиин, кадык
Амыр-тайбың чурт
Чүс-чүс катап күзе
Черге чедир мөгей

Кызыл хоорай.

ДАЧА УЧАСТОГУН САДЫП АЛЫР ДИ

«Байлак» дача эштежилгези эштежилгеге кирери кижилерге дача участоктарын саналдап турар. Хар телефоннар: 8-929-317-04-68; 8-906-997-49-24.

Чагаалар ара

АНЫЯКТАРДАН ДУДАК ЧО

Барыын-Хемчик кожууннуң төвү Кызыл-Мажалык суурнуң Культура ордузунуң спорт залынга «Төрээн кожуун» деп 35 хардан өрү назылыг херээжен спортчуларның аразынга хол бөмбүүнүң республика чергелиг маргылдаага 13 команда киришкен.

Маргылдааның эгезинде парадка кожууннуң адын камгалап, хол бөмбүүнүң маргылдааларынга 60-70-80 чылдарда ойнап чорааннарны чыскаап, тугун көдүрткени онза болган. Олар кымнарыл? К.С.Даржаа, С.О.Хаажык, Д.С.Көгел, Ч.А. Сарыглар, В.И.Монгуш, Л.С-Б.Хоюгбан, С.В.Маговал, С.Х.Кызыл-оол олар-дыр.

Маргылдааның бирги хүнүнде 4 аңгы бөлүктерден эң шыырак командалар илерээн: Барыын-Хемчик-1, Бай-Тайга, Улуг-Хем-2, Сүт-Хөл командалары. Ч селдиң түңнелинде ма алдын медальдарын ч Барыын-Хемчик-1 кома рубль-биле, мөңгүн ме алган Бай-Тайга 20 муң хүлер медальдарның э Хем-2 команда 10 муң шаңнаткан.

Келир чылын маргы рер ээлчегни Бай-Тайг шилчиткен. Хоочун ойн улуг кичээнгейни углап бо маргылдаага ТР-ниң политиказының бол яамызының сайыды У ТР-ниң Дээди Хуралы таттары М.М.Чүлдүм, Р. А.Ш.Ооржак болгаш С улуг деткичени көргүст

Дайн
Бижиктиг-Хая суур

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫ

Бистиң ынак, чаптанчыг, чараш дуңмавыс, Чадааннаның №2 ортумак шк 11 клазының тергиин эки өөреникчизи, Чө кожууннуң баскетбол, волейбол команд кежигүнү чораан **Айдың Сергеевич КУ** сөөлгү орукче үдешкен, моральдыг бол риалдыг дузаны чедирген, эгезинден т чедир киришкен клазының башкызы Седи-Базыровнага, хөй санныг чаңгыск рынга, эштеринге, Чөөн-Хемчиктиң к килдизинге болгаш №1,2,3 школаларның к теринге, «Өг-бүлеге болгаш чаштарга социал дуза чедире коллективинге, төрелдеривиске болгаш кожаларывыска, аваз өөрүнге четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейдивис.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8465 Чагыг 54. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тувак Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш м коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Си регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1)

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бода редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаа